

Jong van hart en grijs aan de slapen

De vergrijzing van de bevolking en de gevolgen daarvan voor de welvaart van ons land staan in het middelpunt van de belangstelling. In feite gaat het hierbij om twee vraagstukken. Ten eerste is de arbeidsparticipatie van 45- tot 65-jarigen zeer laag. Ten tweede zal het aantal mensen in van 65 jaar of ouder in de komende jaren sterk toenemen. Beide verschijnselen vertonen opvallende regionale verschillen. Dit themabericht brengt deze verschillen in kaart en gaat in op een aantal mogelijke oorzaken.

Geringe arbeidsparticipatie van 45- tot 65-jarigen

Tijdens de economische crisis van de jaren '80 werd vervroegde uittreding uit het arbeidsproces (VUT) ingevoerd als middel om de hoge (jeugd)werkloosheid en de hoge arbeidskosten voor het bedrijfsleven te bestrijden. De VUT bleek echter geen tijdelijk fenomeen te zijn en heeft zich inmiddels diep genesteld in de verwachting die de Nederlander koestert over de duur van zijn arbeidzame leven. De arbeidsparticipatie van mensen in de leeftijdscategorie van 45 tot 65 jaar is in ons land dan ook zeer gering¹. In 2004 was van deze groep slechts 58% aan het werk. In de leeftijdscategorie van 25 tot 45 jaar was de arbeidsdeelname veel groter (79%).

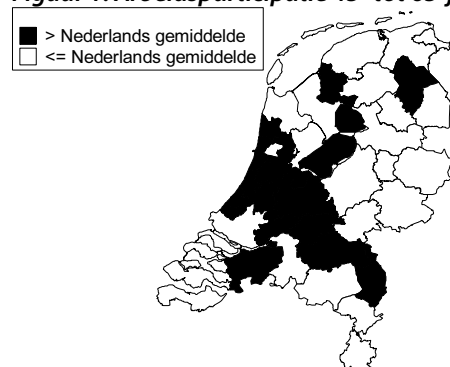
Forse regionale verschillen in participatie ...

De arbeidsdeelname van 45- tot 65-jarigen is niet alleen laag, maar vertoont ook een opvallende regionale variatie (figuur 1). Koplopers zijn de regio's Leiden en Bollenstreek en Zuid-Kennemerland, waar 63% van deze categorie aan het werk is. Hekkensluiter is Oost-Groningen, waar net meer dan de helft van de 45-plussers aan het werk is. Een hoge arbeidsdeelname door ouderen hangt in sterke mate samen met krapte op de regionale arbeidsmarkt. Wellicht is dan minder sprake van leeftijdsdiscriminatie of bieden werkgevers 'incentives' die de aantrekkingskracht van de VUT teniet doen. Daarnaast speelt, in mindere mate, de sectorstructuur van de regionale economie een rol. De veelal per be-

drijfstaking afgesloten CAO's verschillen qua mogelijkheden voor uittreding en daarnaast verschillen sectoren naar uitstroom in de WAO. Een groot aandeel van de diensten in de regionale economie gaat samen met een hoge participatie door ouderen, een groot aandeel van de industrie juist met een lage.

Ten derde is het opleidingsniveau van de beroepsbevolking van belang voor de arbeidsdeelname. Een hoge opleiding, met bijpassende baan, maakt in de tweede helft van de carrière de lust tot werken (en waarschijnlijk ook de fysieke mogelijkheden) blijkbaar groter dan een lage opleiding en bijbehorende baan.

Figuur 1: Arbeidsparticipatie 45- tot 65-jarigen 2004

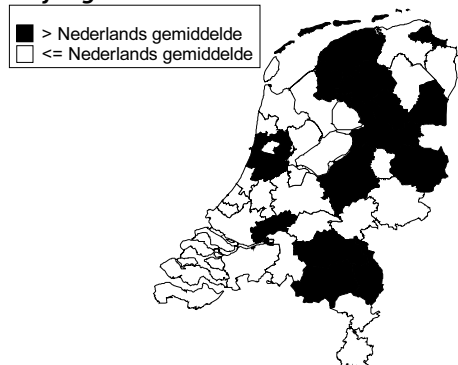

... en in de ontwikkeling van de participatie

Om de economische basis in ons land te verbreden en de groei van de premiedruk te stoppen, zijn in de afgelopen jaren tal van maatregelen genomen om de arbeidsparticipatie onder ouderen te vergroten, zoals sollicitatieplicht voor oudere werklozen, herkeuring van WAO'ers en beperking van de mogelijkheden voor VUT. Deze maatregelen lijken succes te hebben gehad. De arbeidsparticipatie onder ouderen is van 2000 tot 2004 fors toegenomen, van 54% tot 58%. Ook deze toename vertoonde een opmerkelijke regionale variatie, waarbij de economische structuur en de 'schaarste' aan ouderen op de arbeidsmarkt een rol, zij het een zeer beperkte, speelden. (figuur 2). IJmond spande de kroon met een groei van 6 procentpunten, en ook in andere regio's met een industrieel karakter, zoals Zuidoost-Brabant, de Drechtsteden en Twente nam de arbeidsdeelname van ouderen sterk toe.

¹ Arbeidsparticipatie wordt hier opgevat als het aantal werkende personen in een groep ten opzichte van het totaal aantal personen in deze groep.

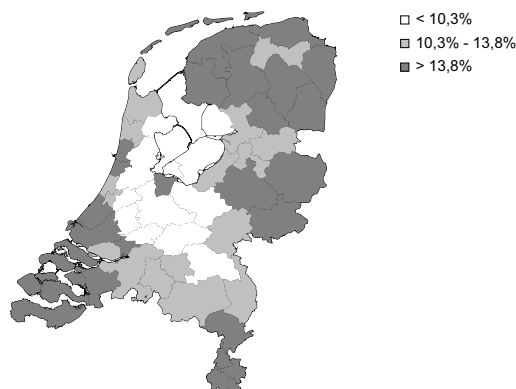
Figuur 2: Ontwikkeling arbeidsparticipatie 45- tot 65-jarigen 2000-2004

Vergrijsd aan de randen, jong in het hart

Met de term ‘vergrijzing’ wordt zowel het aandeel van ouderen in de totale bevolking, als de groei van dat aandeel aangeduid. Bijna 14% van de Nederlandse bevolking is 65 jaar of ouder, maar de regionale verscheidenheid in dit aandeel is echter groot. Aan kop gaan Zeeuws-Vlaanderen, waar 18% van de bevolking 65 jaar of ouder is, de Oostelijke Mijnstreek (17,1%) en Het Gooi (17%). Aan de andere kant van het spectrum behoort in Flevoland slechts één op de tien inwoners tot deze groep. In het algemeen zijn het Noorden, het Oosten, het Zuidwesten, het Zuidoosten en de Zuidvleugel van de Randstad sterker vergrijsd dan Groot-Amsterdam en het Midden van het land (figuur 3). In deze jonge Noordvleugel vormen, naast Het Gooi, IJmond en Zuid-Kennemerland opmerkelijke ‘grijze plekken’. Door het ontbreken van locaties voor woningbouw kunnen deze regio’s de dynamiek van het omliggende gebied niet volgen.

Figuur 3: Aandeel bevolking 65 jaar of ouder 2004

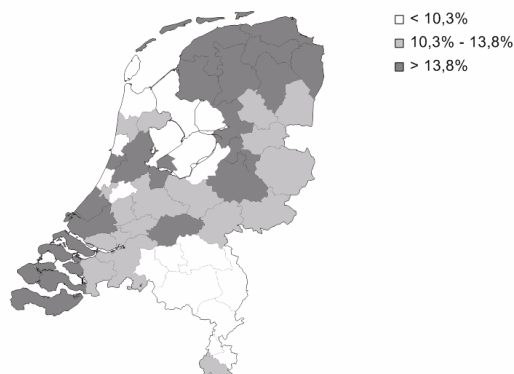
Dit regionale beeld van de vergrijzing is het ‘negatief’ van het patroon van de demografische en econo-

mische ontwikkeling in ons land. De minst vergrijsde gebieden, de Noordvleugel van de Randstad en de zone langs de A6 en de A28, vertoonden in het afgelopen decennium een veel sterkere groei van bevolking en werkgelegenheid dan de Zuidvleugel en de randen van het land, die sterker vergrijsd zijn. Terwijl de groei van het aantal banen sterk samenhangt met de bevolkingsgroei, was het verband met de groei van het aantal ouderen per regio juist zwak.

Verandering in patroon naast continuïteit, ...

De huidige regionale variatie in vergrijzing komt voor een deel overeen met het beeld voor het begin van de jaren ’70, maar vertoont ook een aantal opvallende verschillen (figuur 4). Drie decennia geleden waren het Noorden, het Zuidwesten en de grote steden in het Westen ook al de sterkst vergrijsde regio’s van het land. De grote steden in het Westen van het land liepen voorop met de daling van het geboortecijfer en waren daardoor relatief sterk vergrijsd. In het Noorden en Zuidwesten was de vergrijzing het gevolg van de uittocht van inwoners door het geringe perspectief op werk. Groot-Amsterdam neemt in het gebied dat in 1972 al vergrijsd was een opmerkelijke plaats in. Het is de enige regio waar het aandeel van de ouderen in de bevolking sinds 1972 is afgenomen. De omvangrijke stroom (jonge) immigranten, de forse werkgelegenheids groei en de verstedelijking van de Haarlemmermeer spelen een rol in deze verjonging.

Figuur 4: Aandeel bevolking 65 jaar of ouder 1972

Bron : CBS - Bevolkingsstatistiek

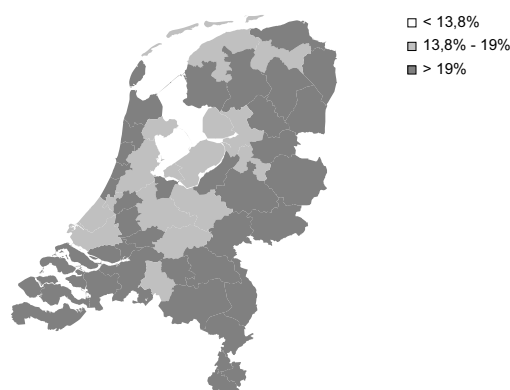
In vergelijking met de situatie in 2004 was het Zuidoosten van het land in 1972 nog opmerkelijk weinig vergrijsd. Noordoost-Brabant en de Mijnstreek waren, afgezien van Flevoland, de minst vergrijsde

regio's van het land. De Mijnstreek was destijds nog een centrum van werkgelegenheid, dat een voortdurende stroom van jonge (binnenlandse) migranten aantrok. Met de sluiting van de mijnen kwam een einde aan deze stroom. De Mijnstreek zag het aandeel 65-plussers in de bevolking sindsdien meer dan verdubbelen.

... ook in de toekomst

De vergrijzing zal in de komende decennia sterk toenemen. Volgens de bevolkingsprognose van het Ministerie van VROM zal in 2020 19% van de Nederlandse bevolking 65 jaar of ouder zijn. De regionale variatie in vergrijzing zal echter maar weinig veranderen (figuur 5). Ook in 2020 zullen het Westen en het Midden van het land het minst vergrijsd zijn en het Zuiden, Oosten en Noorden het meest. In Zeeuws-Vlaanderen en de Oostelijke Mijnstreek zal de categorie van 65 jaar of ouder zelfs bijna een kwart van de totale bevolking vormen. Opvallende uitzondering in dit bestendige patroon van vergrijzing zal de Zuidvleugel van de Randstad zijn. Ook hier zal het aandeel van de ouderen toenemen, maar deze toename is relatief gering. De Zuidvleugel zal zich in 2020 dan ook bij Groot-Amsterdam en Utrecht hebben gevoegd als een der minst vergrijsde regio's in ons land.

Figuur 5: Aandeel bevolking 65 jaar of ouder 2020

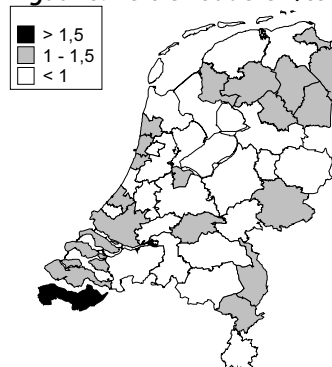

Regio's en hun aantrekkelijkheid voor ouderen

Regionale verschillen qua tempo van vergrijzing hangen in beperkte mate samen met het aandeel van de 'runners up', de categorie van 45 tot 65 jaar in de regionale bevolking aan het begin van de beschouwde periode. Er is echter geen verband tussen het tempo van vergrijzing en de migratie van ouderen tussen

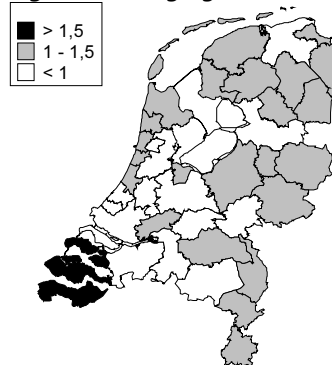
regio's. In- en uitgaande migratiestromen van ouderen blijken sterk samen te hangen, waardoor geen sprake is van typische 'uitstoot'- of 'opname'-regio's voor ouderen. In figuur 6 wordt het aandeel van de ouderen dat de regio verlaat, weergegeven². Delen van Noorden, Oosten en Zuidwesten kennen een relatief sterke 'uitstoot' van ouderen.

Figuur 6: Vertrek ouderen / totaal vertrek '90-'02

Daar staat tegenover dat Zeeland en een groot deel van het Noorden, Oosten en Zuidoosten juist relatief populair zijn bij ouderen (figuur 7).

Figuur 7: Vestiging ouderen / totaal vestiging '90-'02

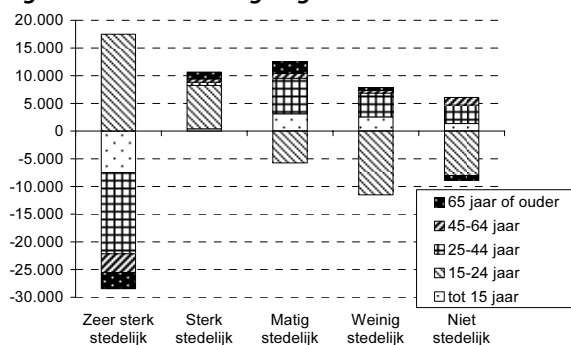
Per saldo richten de migratiestromen van ouderen zich het sterkst op de Kop van Noord-Holland, de Veluwe, Noord-Drenthe en Delfzijl e.o., terwijl Groot-Amsterdam, Zuid-Kennemerland en Haaglanden per saldo de sterkste uitstoot kennen.

² Om te compenseren voor regionale verschillen in populariteit als woongebied zijn deze aandelen uitgedrukt in respectievelijk het totale vertrek en de totale vestiging per regio. Bij een waarde groter dan '1' is de regio voor ouderen even (on)aantrekkelijk als voor de totale bevolking, bij een waarde kleiner dan '1' is de regio voor ouderen minder (on)aantrekkelijk dan gemiddeld.

Migratie en de vergrijzing in het landelijk gebied

Het aandeel van de leeftijdscategorie van 45 tot 65 jaar aan het begin van de beschouwde periode hangt sterk samen met het verschil in tempo van vergrijzing tussen 'stad' en 'land'. Het landelijk gebied vergrijst sterker dan de steden door het grote aandeel van deze 'runners up', dat op zijn beurt wordt veroorzaakt door binnenlandse migratie (figuur 8). Vanaf de fase van gezinsvorming en daarna, in de fase van het 'empty nest', wordt de (grote) stad als woonplaats verruild voor uitbreidingswijken, voorsteden of landelijk gebied, waardoor de leeftijdscategorie van 45 tot 65 jaar in het landelijk gebied voortdurend wordt aangevuld. Ouderen keren echter het landelijk gebied de rug toe zodra zich gebreken aandienen. Zij vestigen zich dan in gemeenten die wel de nodige (zorg)voorzieningen bieden. Dit vertrekoverschot onder ouderen valt echter in het niet bij het vertrekoverschot onder jongeren. Er is in het landelijk gebied sprake van een voortdurende, forse uitstroom van jongeren, die zich omwille van werk of opleiding in de (grote) stad vestigen. Binnenlandse migratie leidt dus tot verjonging in de steden en tot vergrijzing in het landelijk gebied. Daarnaast speelt immigratie een grote rol. De doorgaans jonge immigranten richten zich in verband met gezinshereniging of huwelijk voornamelijk op de omvangrijke allochtone gemeenschap in de steden. Immigratie leidt in de steden dus tot verjonging, maar in het landelijk gebied niet.

Figuur 8: Samenstelling migratiesaldo 1990-2002

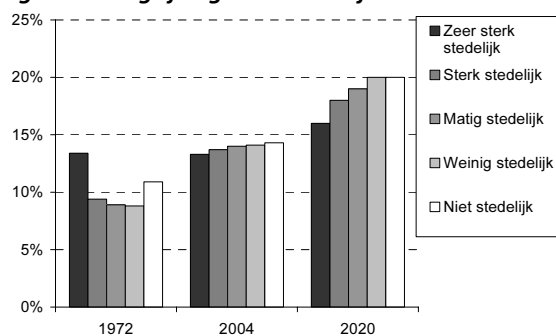

Omkering van jong en oud

Deze migratiestromen leiden ertoe dat het patroon van vergrijzing naar mate van verstedelijking zich tussen 1972 en 2020 volledig zal hebben omgekeerd (figuur 9). Terwijl in 1972 de meest verstedelijkte gemeenten in ons land het sterkst vergrijsd waren, nam

in 2004 het aandeel van de jongeren vanwege de eerder genoemde redenen in de bevolking juist toe met de mate van verstedelijking van een gemeente. In de komende jaren zal dit patroon nog veel duidelijker worden. Naar verwachting zal in 2020 het aandeel van de ouderen in de bevolking in het landelijk gebied eerderde groter zijn dan in de grote steden.

Figuur 9: Vergrijzing naar stedelijkheid 2004

Conclusie

De leeftijdscategorie van 45 tot 65 jaar speelt een centrale rol in de problematiek van de 'grijze druk' op de welvaart in ons land. Ten eerste is de arbeidsdeelname in deze groep gering. Ten tweede vormt zij een omvangrijk 'reservoir' van pensioengerechtigden. Het aandeel van de 45- tot 65-jarigen in de bevolking is echter maar in beperkte mate verantwoordelijk voor regionale verschillen in tempo van vergrijzing. Het zelfde geldt voor de binnenlandse migratie van ouderen. De samenhang tussen vergrijzing en mate van verstedelijking laat zien dat het tempo van vergrijzing vooral wordt bepaald door binnen- en buitenlandse migratiestromen van mensen in de leeftijd tot 45 jaar. Deze stromen richten zich vooral op de in economisch opzicht succesvolle stedelijke regio's in het hart van het land. Daardoor is de vergrijzing 'aan de randen' van het land het sterkst. Deze conclusie is niet zonder betekenis als het gaat om locatiekeuzes van op ouderen gerichte voorzieningen (waaronder zorginstellingen), het 'opsporen' van ouderen die wellicht nog in het arbeidsproces betrokken kunnen worden en uiteraard niet in de laatste plaats de ruimtelijke invulling van het lokale en regionale woningbouwbeleid.

oktober 2005

Frits Oevering (030 – 2166662)

F.J.Oevering@rn.rabobank.nl